ክፍል ሦስት

የኢትዮጵያ ኦርቶዶክስ ተዋሕዶ ቤተ ክርስቲያን ሥርዓተ ትምህርት

ኢትዮጵያ ጥንታዊት ሀገር እንደ መሆኑዋ ጥንታዊ የሆነ ራሱን የቻለ ኢትዮጵያዊም የሆነውን ሁሉ የሚያኮራ ልዩ ጥናትንም የሚጠይቅ የራሱ የሆነ ጥንታዊና ብሔራዊ ሥርዓተ ትምህርት አላት።

ሀገራችን ኢትዮጵያ ቅድመ ልደተ ክርስቶስ በሕገ ኦሪት ድኅረ ልደተ ክርስቶስ በሕገ ወንጌል ያመነች ጥንታዊት ሀገር ከመሆንዋም በላይ በዚያው የዘመን ርዝመት መጠንም በሥነ ጽሕፈት የታወቀችና የሕዝቡዋ ሥልጣኔ፣ ጀግንነቱ፣ እምነቱና ባሕሉ ሌላውም ሁሉ እንዴት እንደ ሆነ ሊታወቅ የቻለው መጀመሪያ በሐውልቶች በጠፍጣፋ ድንጋዮችና በሸክላ ዕቃዎች ላይ በኋላም በብራና ተጽፈውና ተሥለው ከትውልድ ወደ ትውልድ እየተላለፉ በመጡት የቅርጻ ቅርጽ፣ የጽሑፍና የሥዕል ቅርሶች ነው። ይህም የኢትዮጵያ ኦርቶዶክስ ተዋሕዶ ቤተ ክርስቲያን ለረጅም ዘመናት የትምህርት ማዕከል ሆና ኀብረተ ሰቡን ስታገለግል ከመኖሩዋ የተነሣ ለሀገሪቱ ያተረፈችው የሥልጣኔ ውጤት መሆኑን የሚያስገነዝብ ነው። በሀገራችን ትምህርትና ሥነ ጽሕፈት የተጀመረው ከጥንት ዘመን ጀምሮ ለመሆኑ ብዙ ማስረጃዎች ይገኛሉ።

ለምሳሌ ያህል በአክሱም ሐውልቶች ላይ በሳባውያን፣ በግሪክና በግዕዝ ቋንቋ የተጻፉት ጽሑፎች የዓይን ምስክሮች ናቸው።

የገናናው የኢትዮጲያ ንጉሠ ነገሥት የኢዛና ታሪክም በአክሱም ሐውልቶች ላይ በግዕዝ ቋንቋ ተጽፎ ይገኛል።

በሐውልቱ ላይ የሰፈሩት ቁም ነገሮችም ንጉሡ ስለ ፈጸማቸው ተጋድሎዎችና ስለ ተቀዳጀቸው ድሎች የሀገሪቱን ግዛት ለማስፋፋት የተደረገውን እንቅስቃሴና ሕዝቡ ለአምላኩ ያቀርብ የነበረውን ምሥጋ ያንጸባርቃል። በአክሱም መንግሥተ ከላይ በተጠቀሰው ዓለም ዐቀፍና ብሔር ሀቀፍ ቋንቋዎች ትምህርትና ሥነ ጽሕፈት የዳበረ ስለ ነበር ሀገሪቱ የአንድ ቋንቋ ባለቤት ብቻ እንደ አልነበረች መገመት ይቻላል።

በግብረ ሐዋርያት ም.፰÷፳፯ ላይ እንደ ተመዘገበው የንግሥት ሕንደኬ መልእክተኛ የነበረው ጃንደረባ ለጸሎት ወደ ኢየሩሳሌም ሔዶ በነበረበት ወቅት በሠረገላ እየተጓዘ ሳለ መጽሐፈ ኢሳይያስን በግዕዝ ቋንቋ ሲያነብ መገኘቱ ተጽፎዋል፤ ይህመ ሁኔታ በሀገራችን ከጥንት ጀምሮ የማንበብና የመጻፍ ትምህርት ተስፋፍቶ እንደ ነበረ የሚያስረዳ ነው። ሆኖም የትምህት መሠረት የሆነው ፊደልና የሥነ ጽሕፈት ስልት በመላ ኢትዮጲያ መስፋፋት ከጀመረበት ዘመን አንሥቶ መሆኑ ግልጽ ነው።

የኢትዮጵያ ኣርቶዶክስ ተዋሕዶ ቤተ ክርስቲያን በአራተኛው መቶ ዓመት ( ) ብሔራዊት ቤተ ክርስቲያን ሆና ከተቋቋመችበት ጊዜ ጀምሮ ትምህርትን በኃላፊነት ስትመራ ኑራለች። በተለይም የመጀመሪያው ጳጳስ ሆኖ የተሾመው ፍሬምናጦስ በኋላ

ከሣቴ ብርሃን ሰላማ የተሰኘው ቀደም ብሎ ሲሠራበት የቆየውን ፊደል እንዲሻሻል ከማድረጉም በላይ አያሌ መጻሕፍትን ከጽርዕና ከዕብራይስጥ ቋንቋዎች ወደ ግዕዝ ቋንቋ እንዲተረጉሙ አድርጎአል፡፡

ለግዕዝ ፊደላት መልክና ቅርጽን በመስጠት የሥነ ጽሕፈት እውቀት እንዲስፋፋ ያደረጉት በአክሱም ዘመነ መንግሥት የነበሩት የቤተ ክህነት ሊቃውንት መሆናቸው የታወቀ ነው፡፡ በመሆኑም የኢተዮጵያ ኦርቶዶክስ ተዋሕዶ ቤተ ክርስቲያን ኢትዮጵያ ሀገራችን የራስዋ የሆነ ፊደልና ትምህርት ባለቤት እንድትሆን በማድረግዋ ለሀገሩቱና ለሕዝቡ ለሥልጣኔ እድገት ያበረከተችው አስተዋጽኦ ከፈተኛ ግምት ተሰጥቶታል፡፡ በአፍሪቃ አህጉር ከሚገኙት ሀገሮች ሁሉ ከቀድሞ ጀምሮ የራስዋ ፊደል የነበራትና የአላት ኢትዮጵያ ብቻ በመሆንዋ በቤተ ክርስቲያኒቱ በተገኘው በረከትና ጸጋ መላው የሀገሪቱ ሕዝብ ሊመካበት ይኖራል፡፡

ለማንኛውም ትምህርት፣ ሥነ ጽሕፈትና ቋንቋ መሠረቱ ፊደል ስለሆነና መሠረታዊ ቋንቋ ታሪካዊ ተብሎ ሊሠየም የሚችለውም ፊደል ተቀርጾለት የሥን ጽሕፈት መሠረት በመሆን ማንኛውም ነገር ለትውልደ ትውልድ በጽሑፍ ተላልፎ ሲገኝ ነው፡፡ የኢተዮጵያ ኦርቶዶክስ ተዋሕዶ ቤተ ክርስቲያን የታሪክ ምንጭ እንደ መሆንዋ መጠን ለሀገሪቱ ቋንቋዎች መሠረት የሆነውን ጥንትም ሆነ አሁን የምንገለገልባቸውን ፊደላት ቀርጻና መልክ ሰጥታ ሕዝቡ እንዲጠቀምበት ሥነ ጽሕፈት እንዲስፋፋበት፣ ታሪክ እንዲመዘገብበት፣ ቤተ ክህነትና ቤተ መንግሥት እንዲገለገሉበት ማድረግዋ ለሀገሪቱና ለሕዝቡ ያላትን በአለውለታነት የበለጠ ገናና ያደርገዋል፡፡ ብዙው የዓለም ክፍል ገና በጨለማ ውስጥ በነበረበትና የእውቀት ብልጭታ በአልፈነጠበቀት፣ እንደ አሁኑ ሁሉ የሕትመት መኪና ከመፈልሰፉ በፊት የኢትዮጵያ ቤተ ክርስቲያን ሊቃውንት ከበግና ከፍየል ቆዳ ብራና አውጥተው ሪምመው ዳምጠው አፍፈውና ከፍፈው እንደ ዛሬው ወረቀት በመስመርና በጎዳግ በግሌትና በዓምድ አስምረው አዘጋጅተው ቀለሙንም በልዩ ልዩ የቤት ዕቃዎች ጥላሸቶችን በመሰብሰብ ከተለያዩ ዕጸዋት ቅጠሎችም እያሳረሩ ደቁሰው ከእህል ሐሩርና ከሙጫ ጋር ቀላቅለው በማሸትና በማዋሐድ ደንበኛ የሆነና ዛሬ ለሕትመት አገልግሎት ብቁ ናቸው ተብለው ከሚታመንባቸው የቀለም ዓይነቶች የማያንሱ የተለያዩ ቀለማትን በመቀመም በሸምበቆ (መቃ) ብርዕ ቀርጸው በጉልህ ወይም በረቂቅ ለመጻፍ በሚያስችል ሁኔታ በሚፈልጉት ዓይነት እያዘጋጁ ከፊደል ጀምሮ ያሉትን ልዩ ልዩ የቤተ ክርስቲያንና የሀገር ታሪክ ሌሎችንም መጻሕፍት በየደረጃው በቁም ጽሕፈት ጽፈው በሚፈልጉት ቅርጽ ያዘጋጃሉ፤ ቀጥሎም ከዘመናዊው የአጠራረዝ ስልት በማያንስ ሁኔታ እየጠረዙና እየደጎሱ ለተጠቃሚው ሕዝብ ያቀርባሉ፡፡ በዚህ ሁኔታ አሁን እስከ አለንበት ዘመን ድረስ ያበረከቱት የትምህርትና የሥነ ጽሕፈት ጥበብ ከፍተኛ በመሆኑ ለኢትዮጵያ ሕዝብ የሥልጣኔ ዕድገት አኩሪ ታሪክ ነው፡፡

የጥንቱ የብራና መጻሕፍት ገበታቸው ከዕንጨት ውስጣቸው ከብራና የተዘጋጁ ስለሚሆኑ ከጠንካራነታቸው የተነሣ በሺ ዓመታት የሚቆጠሩ ዘመናት ያሳለፉ በጥንካሬአቸው ወደር የሌላቸው በመጠን ትላልቅ የሆኑ ቅዱሳት መጻሕፍትና የታሪክ መጻሕፍት በአድባራትና ገዳማት ስለሚገኙ የጥንቱን የሥነ ጽሕፈት ዕድገት በዚህ መለካት ይቻላል፡፡ አሁንም ሀገሪቱ ተወዳዳሪ የሌላቸው የብዙ ታሪካዊ ቅርሶች ባለቤት ሆና ልትገኝ የቻለችው በጽሑፍና በሥዕል (አርት) ከታወቁት በሥልጣኔ ከገፉት ቀደምት

ሀገሮች አንደኛ ለመሆን የበቃችው በኢትዮጵያ ኦርቶዶክስ ተዋሕዶ ቤተ ክርስቲያን ሊቃውንት ከፍተኛ ጥረትና ድካም ነው።

ሕዝቡም የዚህ ሥነ ጥበብ ተካፋይ በመሆን በሀገሩ፣ በሃይማኖቱ፣ በባህሉና በታሪኩ ሲኮራ ይኖር ዘንድ ታላቅ ዕድል አጋጥሞታል። የኢትዮጵያ ቤተ ክርስቲያን ሊቃውንት ብራና አውጥተው ቀለም አሽተው ብርዕ ቀርጸው ዓይናቸው እስከሚፈዝ ጉልበታቸው እስከሚደነዝዝ የጻፉዋቸው የእምነት የቀኖና የሥነ ምግባር፣ የታሪክ መጻሕፍት ጉልቁ መሳፍርት የላቸውም።

እነዚህ መጻሕፍት በየአብያተ ክርስቲያናቱ የሚገኙ ሲሆን ብዙዎቹ በሕገ ወጥ መንገድ ከሀገር ውጭ ወጥተው በተለያዩ አህጉር ዩኒቨርሲቲዎችና ቤተ መዘክሮች ይገኛሉ። መጻሕፍቱ ከቀድሞ ጀምሮ የነበረውን የኢትዮጵያ ታሪክ የሥልጣኔ እድገት በጉልህ እያስረዱ ቢሆንም በሕገ ወጥ መንገድ ወጥተው በባዕድ ሀገር መቅረታቸው እጅግ ያሳዝናል።

ቤተ ክርስቲያኒቱ በየዘመኑ ማይምነትን ስትዋጋ ከኖረችባቸው ዘዴዎች አንዱ የሥነ ጽሕፈት ጥበብ ነው። ምክንያቱም ገዳማቱንና አድባራቱን የትምህርት ማዕከል በማድረግ ከመንፈሳዊው ትምህርት ጋር መሠረታዊ የሆነውን የንባብና የሥነ ጽሕፈት ትምህርትን አጣምራ ስትሰጥ የኖረች በመሆንዋ ነው።

ይህም በአለፉት ዘመናት ይፈጸም የነበረ በቻ ሳይሆን አሁንም ያለማቋረጥ ሲሠራበትና ሲካሄድ የሚታይ ተግባር ነው።

በሀገራችን የዘመናዊውን ትምህርት አሁን በመምራት ላይ የሚገኘው የትምህርት ሚኒስቴር ከመቋቋሙ በፊት ለሦስት ሺህ ዘመናት ያህል ትምህርቱ ይካሄድ የነበረው በቤተ ክህነት እንደ ነበር ታሪክ ይመሰክራል። ሊቃውንቱና ካህናቱ በቤተ ክርስቲያን አገልግሎት ብቻ ሳይወሰኑ ከሀገር መሪነት እስከ ተራ ሠራተኛነት ያለውን የመንግሥት ሥራ ያካሔዱ የነበሩት የቤተ ክርስቲያን ምሁራን እንደ ነበሩ የታወቀ ነው።

ከዚህም ጋር ፍትሐ ነገሥት የተማሩት በዳኝነትና በአስተዳደር አስፈላጊ በሆኑ ሥራዎች ሁሉ በመመደብ የመንግሥቱን ሥራ አመራር እያቃኑ ፍትሕ ርትዕ እንዲሰፍን እያደረጉ ሕዝቡን ሲያገለግሉ ከመኖራቸውም በላይ የሀገሪቱን ነጻነትና ደንንነት በመጠበቅና በማስጠበቅ ረገድም የሚጠበቅባቸውን ግዳጅ እየተወጡ ለሕዝቡ መልካም አርአያና ምሳሌ ሆነው ኖረዋል።

በሸኛው መቶ ክፍለ ዘመን ትምህርት ሚኒስቴር በሀገሪቱ ተቋቁሞ ዘመናዊ ትምህርት ወደ ኢትዮጵያ ከገባ በኋላም ቢሆን የሚኒስቴሩን መ/ቤት በማጠናከርና የትምህርቱን ሂደት በማካሔድ ከፍተኛ ሚና ይጫወቱ የነበሩት የኢትዮጵያ ቤተ ክርስቲያን ሊቃውንት ናቸው። ሊቃውንቱ በየትምህርት ቤቱ ተመድበው ለተማሪዎቹ ከመጀመሪያው መሠረታዊ ትምህርት እስከ ከፈተኛው ደረጃ ከማስተማር ጋር የሃይማኖትና የሥነ ምግባር ትምህርትን ፍቅረ ሀገርን ለዘመኑ ትውለድ በማሳወቅ በአኃዝ የማይቆጠር አገልግሎት አበርክተዋል።

ዛሬም ቢሆን ዘመናት የማይቆጠርላቸው የሙዓለ ሕጻናት ትምህርት ቤቶች እንደ አሁኑ ከመቋቋማቸው አስቀድሞ ለዘመናዊ ትምህርት ቤቶች መጋቢዎች ሆነው አገልግሎት ሲሰጡ የነበሩትና ያሉት እነዚሁ ጥንታውያን የቤተ ክርስቲያኒቱ የንባብ ትምህርት ቤቶች ናቸው።

በመላ ኢትዮጵያ ከ፴፭ሺ በላይ የአጥቢያ አብያተ ክርስቲያናት ሲኖሩ አብዛኛዎቹ መንፈሳዊ ትምህርት ቤት ያላቸው ናቸው። በዚህም መሠረት አሁንም የነበረው የቤተ ክርስቲያን ትምህርት በጥልቀትና በስፋት እየተሰጠ ይገኛል። መምህራኑም ቀደም ሲል ከነበረው በበለጠ በንቃትና በትጋት እያስተማሩ ነው።

ከነበሩት የቤተ ክርስቲያን ትምህርት ጋር ዘመናዊው ትምህርትም እንዲሰጥ ጥረት እየተደረገ ነው።

በዚህ ዓይነት የተማሪው ቁጥር አጅግ ብዙ ስለሚሆን በቤተ ክርስቲያኒቱ የሚካሔደው መሠረታዊ የሆነው ጥንታዊ ትምህርት እየተስፋፋና እድገት እያሳየ መምጣቱን ስናይ በዚያው አንጻር ማይምነት እየቀነሰ፣ የማያነቡ እንዲያነቡ የማይጽፉት እንዲጽፉ እየተደረገ ነው።

በዚህ መነሻነት ጎብረተሰቡ በተለይም የዘመኑ ትውልድ ስለግኙቱ ማለትም ስለ ፊደል አመጣጥ ብቻ ሳይሆን ስለ አስገኝዋ ስለ ኢትዮጵያ ኦርቶዶክስ ተዋሕዶ ቤተ ክርስቲያን ውለታ ብዙ ያውቃል። የኢትዮጵያ ኦርቶዶክስ ተዋሕዶ ቤተ ክርስቲያን የምታስተምራቸው የትምህርት ዓየነቶች የሚከተሉት ናቸው።

፩ኛ. ፊደልና አቡጊዳ
፪ኛ. ቁጥር (አንዝ)
፫ኛ. ንባብና ጽሕፈት
፬ኛ. ሥነ ፍጥረትና ሕገ እግዚአብሔር
፭ኛ. አምስቱ አዕማደ ምሥጢር
፮ኛ. ጸዋትወ ዜማ
፯ኛ. የግዕዝ ቋንቋና ቅኔ
፰ኛ. የመጻሕፍት ትርጓሜ
፱ኛ. አቡሻህር (የቁጥር ትምህርት)
፲ኛ. ሥዕል ሐረግና ቅርጻ ቅርጽ (አርት)

፩ኛ. ሀ ፊደል

እንደ ቤተ ክርስቲያናችን ትምህርትና እምነት የፊደል ስልት ተጀመረ የሚባለው በሄኖስ ዘመን ነው። ሄኖስ እግዚአብሔርን በማገልግል የታወቀ ደግ ስለ ነበር ለደግነቱ መታወቂያ ይሆነው ዘንድ በእግዚአብሔር ፈቃድ የሕግ መማሪያ የሚሆነው ፊደል በጻፍጸፈ ሰማይ ተገልጦ ታይቶታል። ከዚያን ጊዜ ጀምሮ ፊደልን ለሥነ ጽሕፈት በር መክፈቻ በማድረግ ተጠቅሞበታል። ስሙንም ጽሑፍ ለማለት ፊደል ብሎታል።

የግእዝ ፊደላት ቁጥራቸው ፴፮ ነው። የግእዝ ፊደላችን ጥንታውያን መጽሐፍቶቻችን ሁሉ የተጻፉበት ብዙ ድርሰቶች የተደረሱበት ነው። የግእዝ ፊደል እስከ ሳብዕ አልነበረውም በግእዙ ብቻ ይነገርና ይጻፍ ነበር።

ለምሳሌ ብርሃኑ ለማለት በረሀነ፣ ጥበቡ ለማለት ጠበበ ይል ነበር ማለት ነው። ይህ አነጋገርና አጻጻፍ እምነተ ክርስትና ወደ ኢትዮጵያ እስከ ገባ ድረስ ያገለግል እንደነበር ከታሪክ ማንደር መረዳት ይቻላል። ከዚህ የተነሣ በአባ ሰላማ ከሣቴ ብርሃን አመራር ሰጭነት የቤተ ክርስቲያን ሊቃውንት የግእዝን ፊደል በሁለት ወገን በመከፈል ሕዝቡ እንዲገለገልበት በማድረጋቸው ለዘለዓለም የሚያኮራቸውና የሚያስመሰግናቸው ነው። አንደኛው ክፍል ቀደም ሲል የሕዝቡ መገልገያ የነበረው በ «አ» ጀምሮ እስከ «ፐ» አ.በ.ገ.ደ... በመባል ይታወቅ የነበረው የጥንቱ የኢትዮጵያ ፊደል ሲሆን፣ ሁለተኛው ፊደል ደገሞ ለአጠቃቀም በሚያመች ሁኔታ በሊቃውንቱ ተሻሽሎ እስከ ዛሬ እየተሠራበት ያለውና መላው የኢትዮጵያ ሕዝብ የሚጠቀምበት ከሀ-ፐ ያለው ፊደል ነው።

እነዚህ ፊደላት እንደ ዕብራይስጡ ፊደል በእግራቸው በወገባቸውና በራሳቸው ልዩ ልዩ ቅጥያዎችና ምልክቶች በማድረግ ካዕብ፣ ሣልስ፣ ራብዕ፣ ሐምስ፣ ሳድስ፣ ሳብዕ በሚል የድምጽ መስጫና ነቁጦች (አናጋሪ) ዋየል እንዲነበቡ ሆነው የተዘጋጁ ናቸው። የግዕዝ ፊደል ግዕዝ የተባለበት ምክነያት ቀደም ሲል እንደ ተናገርነው በአንደኛው ፊደል ብቻ ይነገር ሰለነበር ነው።

እስከ ፲፪ኛው መቶ ክፍለ ዘመን በእነዚህ የግዕዝ ፊደላት ብቻ ሲሠራ ኖሮአል፤ እየዋለ እያደረ የአማርኛ ቋንቋ ሲስፋፋ የአማርኛ ፊደላት ሊፈጠሩና ከግዕዙ ፊደላት ጋር አብረው የአማርኛው ጽሑፍ ሊጻፍባቸው ቻለ። የአማርኛ ፊደላት የተባሉበትም ምክንያት በግዕዝ መጻሕፍት የማይገኙና በጥንታዊ አነጋገርም የማይገቡ ስለ ነበርና በኋላ ዘመን የገቡ ስለሆነ ነው ቁጥራቸው ፯ ነው።

በተጨማሪ የግዕዝና የአማርኛ ፊደላት ዲቃሎች የሚባሉ ሌሎች ፊደላት አሉ። እነዚህም የግዕዝ ፊደላት ዲቃሎች የሚባሉ ቁጥራቸው ፬ ሲሆን የአማርኛ ፊደላት ዲቃሎች የሚባሉት ደግሞ ቁጥራቸው ፲፰ ነው።

ለ. አቡጊዳ

አቡጊዳ እንደ አሁኑ ፊደል የቁጥር ትምህርት አለው ማለትም የፊደሎች ቅርጽ በተለያየ ቦታ ሲገኝ ተማሪው እንዴት ሊለያቸው እንደሚችል ሆኖ የተዘጋጀ ስለሆነ ፊደሎቹን አንድ በአንድ እየቆጠረ ከላይ ወደ ታች፣ ከታች ወደ ላይ፣ ከቀኝ ወደ ግራ፣ ከግራ ወደ ቀኝ እያለ እየመላለሰ ይማራል።

፪ኛ ቁጥር (አኃዝ)

በኢትዮጵያ የቁጥር ስልት አጠቃቀም በቅርብ ጊዜ የተጀመረ ሳይሆን ኢትዮጵያ ፊደልንና ጽሑፍን ማስተማር ከጀመረችበት ጊዜ ጀምሮ ሲሠራበት የኖረ ነው። የሌሎች ዓለማት ሕዝቦች አብዛኛዎቹ የዓረብኛ የቁጥር ስልት ሲጠቀሙ የኢትዮጵያ ሕዝብ ግን

የራሱ በሆነ ፊደል ብቻ ሳይሆን የራሱ በሆነ አኀዝም (ቁጥር) ሲጠቀም የኖረና አሁንም የሚሠራበት ነው። ሕጻናትም ይህንን የአኀዝ (ቁጥር) ትምህርት ከፊደሉ ጋር አብረው ይማሩታል።

፫ኛ. ንባብና ጽሕፈት

ሀ. የንባብ ትምህርት

የኢትዮጵያ ቤተ ክርስቲያን የንባብን ትምህርት ለማስተማር የምትጠቀምባቸው መጻሕፍት፦

፩ኛ. ፊደል ሐዋርያ (፩ኛ መልእክተ ዮሐንስ)
፪ኛ. ገበታ ሐዋርያ (መልእክታተ ሐዋርያት) አርጋኖን፣ ውዳሴ አምላክ
፫ኛ. ወንጌለ ዮሐንስ
፬ኛ. መጻሕፍተ ሰሎሞን
፭ኛ. መጽሐፈ ሲራክ
፮ኛ. መዝሙረ ዳዊት ናቸው።

ፊደለ ሐዋርያና ገበታ ሐዋርያ የተባሉት የትምህርት ዓይነቶች ከአቡጊዳ ቀጥለው የሚሰጡ የትምህርት ዓይነቶች ናቸው፤ ተማሪው እነርሱን የዘር መለያ፣ የንባብ መማሪያ አርጎ ከፊደል ቆጠራ እንደ ወጣ የሚጠቀምባቸው የመማሪያ ዘዴዎች ናቸው። ፊደለ ሐዋርያና ገበታ ሐዋርያ የተባሉት ራሳቸውን የቻሉ መጻሕፍት ስለ ሆኑ መልካቸውን ቅርጻቸውን በመለየት ተማሪው ጠንቅቆ ይቆጥራል፣ ያግዛል፣ ውርድ ንባበም ያነብባል ተማሪው በደንብ የፊደላትን ዘር መለየቱ ሲረጋገጥ ደግሞ ቁም ንባብ ያነብባል «ቅድመ መሐርዎሙ ለውሉ ድከሙ መጽሐፈ ሰሎሞን ወሲራክ ወመዘሙረ ዳዊት ለልጆቻችሁ አስቀድማችሁ የሰሎሞንና ሲራክን እንዲሁም የዳዊት መዝሙርን አስተምሩአቸው» ሲል ዮሐንስ አፈወርቅ የተናገረውን መሠረት በማድረግም በተከታታይ እነዚህን መጻሕፍት እንዲያነቡ ይደረጋል።

ለ. የጽሕፈት ትምህርት

ጽሕፈት ለኢተዮጵያውያን ከፍ ያለ ሙያ ትልቅ ቁም ነገር ነው። ተማሪውም የፊደል ቆጠራ ትምህርት እንደ ጀመረ ከፊደሉ ቁጥር ጋር ጽሕፈቱንም አብሮ ያጠናል።

የዘመኑን ትውልድ ወደ አድናቆት የመለሱትን ታላላቅ የብራና መጻሕፍት በቁም ጽሕፈት እየጻፉ ያቆዩን በዚህ መልክ የተማሩ ሁሉ ናቸው። ብዙዎች መምህራን ከትምህርቱ አንዱ የቁም ጽሕፈት ስለ ሆነ ደረጃ ሰጥተው የፊደሎችን ቅርጽ በጠበቀ የቁም ጽሕፈት ትምህርትን ለተማሪዎቻቸው ያስተምራሉ።

የአጻጻፉ ሥርዓትም ቀጥሎ እንደ ተገለጠው ነው።

፩. አርእስት - አርእስት የሚባለው የመጽሐፉ ራስ ያልተጻፈበት ቦታ ነው።
፪. ጎዳግ የሚባለውም በግርጌ ያለው ማለትም የልተጻፈበት ባዶ ቦታ ሲሆን

ትርጉሙም ያልተጻፈበት ወይም የተተወ ማለት ነው።

፫. ግሌት - ግሌት የሚባለው ወደ መጨረሻው ያለው ያልተጻፈበት ቦታ ነው።

፬. ጎላፍ - ሁለተኛ ቅጠል የሌለው እኩሌታ ቅጽ ነው።

፭. ሐውልት - ሐውልት የሚባለው በሁለቱ ዐምዶች መካከል የማይጻፍበት ቦታ ነው።

፮. ዓምድ - ዓምድ የሚባለው በሐውልት ተከፍሎ ጽሑፉ ያረፈበት ነው።

፯. ሲራክ - ሲራክ ወስፌው ያለፈበት ሰምበሩ ወይም መስመሩ ነው።

፰. ምስማክ - ምስማክ ዕጥፋቱን እንደ ወንዝ አማክሎ ወደ ጥራዝ ያለው ማዶና ማዶው ነው።

፱. ማጎጸን - ማጎጸን በፊደል መካከል የሚገኘው ቦታ ነው።

፲. ሕጽን - ሕጽን በፊደሉ ውስጥ የሚገኘው ክፍት ቦታ ነው።

፲፩. መስመር - መስመር ቀለም የሚወድቅበት ተላላው ነው።

፲፪. ቀለም - (ነርወት) ቅርጽ ማለት ነው።

፲፫. ልክ ንባብ - ልክ ንባብ ቃል ማለት ነው። ይህንንም የመሰሉ ሌሎች ይገኛሉ።

እነደሁም ጽሕፈቱ ሲጻፍ ሥርዓተ ፊደልን በመጠበቅ ነው። ለምሳሌ - ሀሌታው ሀ፤ ሐመሩ ሐ፤ ብዙኃኑ ኀ፤ ንጉሡ ሠ፤ እሳቱ ሰ፤ አልፋው አ፤ ዓየኑ ዐ፤ ጸሎቱ ጸ፤ ፀሐዩ ፀ፤ እንዲሁም ሌሎቹ ሆኄያት ሳይደባለቁ ተጠብቀው በየአገባባቸው ይጻፋሉ።

በተለይም ከፊደሎቹ ውስጥ ግዕዙና ራብዑ ቅርጻቸው ልዩ ይሁን እንጂ በድምጽ ስለሚመሳሰሉ ለማያውቃቸው ለይቶ ለመጻፍ ያስቸግራሉ።

ለምሳሌ ሀ. ግዕዝና ሃ ራብዕ፣ ሐ ግዕዝና ሓ ራብዕ፣ ኀ ግዕዝና ኃ ራብዕ፣ እንዲሁም አ ግዕዝና ኣ ራብዕ፣ ዐ ግዕዝና ዓ ራብዕ እነዚህ በጥንቃቄ ካልተጻፉ ትርጉሙንና ምሥጢሩን ስለሚያፋልሱ መምህራኑ በከፈተኛ ጥንቃቄ ባሕርያቸውን ጠብቀው ያስተምሩዋቸዋል።

፬. ዜማ

የቃሉ ትርጓሜ ዜማ ማለት ስልት ያለው ጨኸት ወይም ድምጽ ማለት ሲሆን በሌላ መልኩ ደግሞ ዜማ ማለት ለጆሮ የማያስደስት ለስሜትም ትርጉም የሚሰጥ ድምጽ ነው። ዜማ ማለት በልዩ ሕብር የተደራጀ ወይም የተቀነባበረ ድምጽ ማለት ነው። ማንኛውም ድምጽ በከፍተኛና በዝቅተኛ የድምፅ መያያዝ መካከል ቃና አለው። ቃናው ግልጽና ለመለየት ቀላል ከሆነ ድምፁ እንደ ዜማው በዜማ ምልክት ወይም በኖታ ሊገለጽ ይችላል።

ስለዚህ ዜማ ሲባል በአጠቃላይ የምስጋና መዝሙር የደስታ ድምጽ ማለትም ነው።

ዜማ ከመላእክት ጋር አብሮ የተገኘ ቀዳማዊ ነው፡፡ ይህንነም በማስመለከት ራሱ ቅዱስ ያሬድ «ቀዳሚ ዜማ ዘሰማዕኩ በሰማይ ዘ መላእክት ግናይ» በማለት ቀዳማዊነቱን አርያም በተባለው ድርሰቱ ገልጦ አስረድቶአል፡፡

ዜማ ቀደማዊ ብቻ ሳይሆን ታላቅም ነው፡፡ ይህንንም ቅዱስ ያሬድ ሲያስረዳ ዓቢይ ዜማ ተሰምህ በሰማይ ዘመላእክት ግናይ እንዘ የዓርግ ወልድ ዲበ መንበሩ ከ፟ሎሙ መላእክት ትንሣኤሁ - ዘመሩ» ሲል ገልጾታል፡፡

ዜማ በኢትዮጵያችን በተለይም በመንፈሳዊ ክፍል ማለትም በቤተ ክርስቲያን ጽኑ መሠረት ይዞ ትውልድ የሚከተለው መደበኛ ትምህርት ለመሆን የበቃው በአምስተኛውና በስደስተኛው መቶ ዓመት መካከል በ፭፻፶ ዓ.ም. በአፄ ገብረ መስቀለ ዘመነ መንግሥት ሲሆን ደራሲውም ሊቁ ቅዱስ ያሬድ ነው፡፡

ዜማ ሰውም ሆነ እንስሳ ያለ አስተማሪ በሕገ ተፈጥሮ የሚያገኘው የስሜት መግለጫ ሲሆን በተለይ ሰው ግን ዜማን ከዕለት ወደ ዕለት እያሻሻለ ከልዩ ልዩ መሣሪያዎች ጋር እያስማማ ለኀዘንም ሆነ ለደስታ ስሜቱን ይገልጽበታል፡፡ ዜማ ከተፈጥሮ ጋር የተያያዘና የተሰናሰለ በመሆኑ ዜማ የሌለው ሕዘብ በዓለም ላይ አይኖርም፡፡ ዜማ ቤተ ክርስቲያንን ከማገልገሉም በላይ ለመዝሙር፣ ለደስታና ለኀዘን፣ ለቀረርቶ፣ ለዘፈን ለእንጉርጉሮ፣ በአጠቃላይ እነዚህን ለመሳሰሉትና ዓለም ለሚፈልጋቸው የስሜት መግለጫዎች ሁሉ ጠቃሚ ነው፡፡ በቤተ ክርስቲያናችን ዜማን መንፈሳዊና ዓለማዊ ብሎ ከሁለት መክፈል ይቻላል፡፡ ከነዚህ ሁለት ክፍሎች የስም ልዩነት ያላቸውን ያህል በአገልግሎትና በአፈጻጸም በኩልም ልዩነት አላቸው፡፡ ይኸውም እደሚታወቀው መንፈሳዊ ዜማ የሚባለው ካህናት በቤተ ክርስቲያን፣ አንዳንድ ጊዜም ከቤተ ክርስቲያን ውጭ በተለያዩ ዕለታትና በዓላት በመዓልትም ሆነ በሌሊት በሠርክም ሆነ በነግሕ ሥርዓትና መልክ በአለው ሁኔታ እየተሰበሰቡ እግዚአብሔርን በማመስገን የሚያዜሙት ወይም የሚዘምሩት ዜማ ነው፡፡ በመሆኑም በምስጋና ቃለ እግዚአብሔርን እንደሚያመሰግኑት መላእክት እንሁን በየማዕርጋቸውና በየማኅበራቸው በየነገዳቸውና በየሠራዊታቸው በየስማቸው በየቁጥራቸውም የሚጋርዱ አሉ፡፡ የሚከቡም አሉ፡፡ በዜማ የሚያመሰግኑም አሉ የሚዘምሩም አሉ» በማለት ቅዱስ አትናቴዎስ ሐዋረያዊ የተናገረውን መጥቀሱ ይበቃል መጽሐፈ ቅዳሴ (አተ.ቁጥር፶፫)፣

ይህ አገላለጽ የሚያመለክተው ዜማ በምድራውያን ፍጡራን ብቻ ሳይሆን በሰማውያን መላእክትም ዘንድ አንኳ ሳይቀር ምን ያህል ክብርና ተወዳጅነት ያለው መሆኑን ነው፡፡

ዓለማዊ ወይም ሕዘባዊ ዜማ የሚባለው ደግሞ ሕዝቡ እንደእየቋንቋውና እንደ እየባህሉ በንብረትም ሆነ በተናጠል ቡድን እየአቋቋመ በተለያዩ ዕለታትና በዓላት ለምሳሌ በሠርግ ቤት፣ በአጨዳ፣ በውቂያና በመሳሰሉት ሁሉ የሚያዜመው ዜማ ወይም ዘፈን ነው፡፡ በመንፈሳዊውም ሆነ በዓለማዊ ለዜማ አገልግሎት የሚውሉት መሣሪያዎች ከዚህ የሚከተሉት ናቸው፡፡

፩ኛ. ከበሮ፤ ፯ኛ. ከራር፤
፪ኛ. ጸናጽል፤ ፰ኛ. በና፤
፫ኛ. መቋሚያ፤ ፱ኛ. ዋሽንት፤
፬ኛ. መሰንቆ፤ ፲ኛ. እንዚራ፤
፭ኛ. እምቢልታ፤ ፲፩ኛ. አረጋናን በመባል የታወቃሉ፡፡
፮ኛ. መለከት፤

በአጭሩ ከዚህ በላይ የተጠቀሱት ዐበይት መሣሪያዎች ሁሉ የኢትዮጵያ ኦርቶዶክስ ተዋሕዶ ቤተ ክርስቲያን ሊቃውንትና ኀብረተ ሰብእ የፈጠራ ውጤቶች ስለ ሆኑ ቤተ ክርስቲያንንም ሆነ ኀብረተ ሰቡን የሚያኰሩ ናቸው፡፡

ሀ. የዜማ ምልክቶች

ኢትዮጵያ ሀገራችን የቤተ ክርስቲያን ዜማዎችን በምልክት (ኖታ) እነዲዜሙ ያደረገች ጥንታዊትና ታሪካዊት ሀገር መሆንዋን የዓለም ሊቃውንት ይመሰክራሉ፡፡ ሥራውም ራሱ ምስክር ነው፡፡

በመሠረቱ ምልክት ሲባል የአንድ ነገር ማረጋገጫ፣ ማስረጃ፣ ማወቂያና ማሳወቂያ መገንዘብያ ማለት ነው፡፡

በዚህ መሠረት ምልክት የሚለው ቃል በቤተ ክርስቲያን ትምህርት ቤት ብቻ ሳለይሆን በሌላም በተለያዩ ነገሮች ሊያገለግል ይችላል፡፡ ማለትም በዜማ በትርጓሜ በንባብና በመሳሰሉት ሁሉ ማለት ነው፡፡ በኢትዮጵያ ቤተ ክርስቲያን የሥነ ጽሕፈት ስልት መሠረት የዜማ ምልክት፣ የትርጓሜ ምልክት፣ የንባብ ምልክት፣ አሁን በዘመናችንም የአቋቋምና የወረብ ምልክት እየተባለ ይጠራል፡፡

በመሆኑም ዜማውን በምልክት ምልክቱን በዜማው በመወሰን የኢትዮጵያ ቤተ ክርስቲያን የምትገለገልበት ለእግዜአብሔር ምስጋና የሚቀርብበት ለደስታም ለኀዘንም መግለጫ የሆነ ራሱን የቻለ ምልክት ያለው ትክክለኛ መንገድን የተከተለ መሆኑን የምንረዳበትና የምናስረዳበት የጥበብ ጥበብ ነው፡፡

የዜማ ዓይነቶች

በቤተ ክርስቲያናችን የዜማ ዓይነቶች ሦስት ናቸው፡፡ አነሱም ግዕዝ፣ ዕዝል፣ አራራይ ይባላሉ፡፡ ምሳሌያቸውም ግዕዝ በአብ፣ ዕዝል በወልድ፣ አራራይ በመንፈስ ቅዱስ ይመሰላሉ፡፡

<u>ግዕዝ</u> - ዕኑዕ ማለት ነው፡፡ በአብ የተመሰለበት ጸኑዐ ባሕርይ ለማለት፣
<u>ዕዝል</u> - ማለት ብርቱ ማለት ነው በወልድ የተመሰለበት መከራ ለመቀበል የበረታ ለማለት ነው፡፡
<u>አራራት</u> - ማለት አራኅራኂ ወይም የሚያራራ ማለት ነው፡፡ በንመፈስ ቅዱስ የተመሰለበት መንፈስ ቅዱስን የሰውን ልቡና የሚያራራ ለማለት ነው፡፡

ጸዋትወ ዜማ

ጸዋትወ ዜማ (የዜማ ወገኖች) አምስት ናቸው። እነርሱም፦

፩ኛ. ድጓ ጾመ ድጓ፤
፪ኛ. ምዕራፍ፤
፫ኛ. ዝማሬ፤
፬ኛ. መዋሥዕት፤
፭ኛ. ቅዳሴ ናቸው።

፩ኛ ድጓ

ድጓ የሚለው ቃል የዜማ መጽሐፍ ስም ነው። እሱም ቅዱስ ያሬድ በ፭፻፶፱ ዓ.ም. የደረሰውና ያዜመው (የዘመረው) ነው። ድጓ ዮሐንስ፣ አስተምህሮ፣ ፋሲካ ተብሎ በሦስት ይከፈላል።

<u>ጾመ ድጓ</u>

ጾመ ድጓ ከድጓው አንድ ክፍል የሆነ ለጾም ወራት አገልግሎት የተቀመረ ነው። መጀመሪያ በድጓው ክፍል በአስተምህሮ ይገኝ ነበር። ነገር ንግ በ፲፱ኛው መቶ ክፍለ ዘመን በደብረ ነጎድጓድና በደብረ እግዚአብሔር የነበሩ ሊቃውንት አባ ጊዮርጊስ ዘጋስጫን መሪ በማድረግ ከአስተምህሮው ድጓ አውጥተው ራሱን የቻለ ክፍል እንደ አደረጉት ይነገራል።

ጾመ ድጓ በሥርዓተ ቤተ ክርስቲያን በዓቢይ ጾም ወራት
ሀ. በሰዓት
ለ. በዕለት
ሐ. በሳምንት የሚጸለይና የሚዘመር ሁኖ የተዘጋጀ ነው።

፪ኛ ምዕራፍ

የምዕራፈ ዜማ ትምህርት የዘወትርና የጾም ምዕራፍ ተብሎ በሁለት ክፍል ይከፈላል።

ሀ. የዘወትር ምዕራፍ

የዘወትር ምዕራፍ የሚባለው ዓመቱን ሳይጠብቅ በዓመቱ ውስጥ ባሉት ሳምንታትና በዓላት ወቅቱን እየጠበቀ በአገልግሎት ላይ የሚውል ነው።

ለ. የጾም ምዕራፍ

የጾም ምዕራፍ የሚባለው ደግሞ በጾመ አርብዐና በአንዳንድ የምሕላ ቀኖች የሚዘመር ነው። የሁለቱም ክፍሎች ዋና መሠረታቸው የዳዊት መዝሙርና ድጓ ወይም ጾመ ድጓ ነው። የትምህርት አሰጣጣቸው እንደ ድጓው ወይም እንደ ዝማሬውና እንደ መዋሥዕቱ በመጽሐፍ ሳይሆን፣ በቃል የሚጠኑ ናቸው።

፫ኛ. ዝማሬ

ዝማሬ ማለት መዝሙር፣ አዘማመር፣ ዝመራ በዜማ የሚቀርብ ማኅበራዊ ምሥጋናና ጸሎት ነው። ይህም ከአምስቱ ጸዋትወ ዜማ አንዱ የሆነ በቅዳሴ ጊዜ የሚቃኝ የሚዜም የሚዘመር የጸሎት ቅዳሴውን ምሥጢርና ዓላማ ተከትሎ የሚሔድ ነው። ይኸው ጸሎት ቅዳሴው ግእዝ ሲሆን በግእዝ ዕዝል ሲሆን በዕዝል የሚዘመር ነው።

፬ኛ. መዋሥዕት

መዋሥዕት ለዕለት ሙት ፍትሐትና ለሙት ዓመታት ለመሳሰሉትም ሁሉ የሚጸለይ ጸሎት ነው። ከዚህ በስተቀር መዋሥዕት በበዓለ ሰንበት በጌታችን በእመቤታችን፣ በጻድቃንና በሰማዕታት በመሳሰሉት በዓላት ሁሉ በዜማ ይጸለያል።

መዋሥዕት ከዝማሬ ጋር የተደረሰ የታላቁ ኢትዮጵያዊ ሊቅ የቅዱስ ያሬድ ድርሰት ነው። በትምህርትም ጊዜ ከዝማሬው በአለመለየት መምህራኑ ለተማሪዎች አብረው ያስተምሩታል የማስመስከሪያው ቦታም በደቡብ ጎንደር ሀገረ ስብከት በጋይንት አውራጃ ልዩ ስሙ ዙር አባ በተባለው ገዳም ነው።

፭ኛ. ቅዳሴ

የቅዳሴ መጻሕፍት በየጊዜው የተደረሱና ደራሲያኑ ልዩ ልዩ ሊቃውንት ሲሆኑ ዜማውን ያቀናበረው አንድም የደረሰው ቅዱስ ያሬድ ነው።

ስለ ቅዳሴ ትምህርት ከቅዱስ ያሬድ ጀምሮ በጥንት ዘመን ከዝማሬ መዋስዕት ጋር በዙር አባ ያስተምሩት ያስመሰክሩትም እንደ ነበር ይተረካል። እየቆየ ግን የቅዳሴ ምስክር ቦታ ተብሎ ይነገርለት የነበረው በታሪክም ጎልቶ እስከ አሁን ድረስ የሚታወቀው ስለልኩላ የሚባለው ገዳም ነው።

በቅርቡ በአጼ ምኒልክ ዘመነ መንግሥት ግን በተጨማሪ ደብረ ዓባይ የቅዳሴ ምስክር ቦታ ሆኖአል። በመጀመሪያ ደብረ ዓባይን የቅዳሴ ምስክር ቦታ ያስደረጉት መምህር ገብረ ኢየሱስ የተባሉ መምህር ናቸው እሳቸው ግን ለመጀመሪያ ጊዜ ስለልኩላ ተምረው ያስመረቁም በዚያው ነበር፤ ነገር ግን በጣም ድምጻዊ ስለ ነበሩ እራሳቸው ወዝ እየሰጡት ዜማውን እያስረዘሙ በማዜማቸው ዜማቸው ተወዳጅ ሆነ ወደ ደብረ ዓባይም ገብተው ወምበር ዘረጉ ከዚያን ጊዜ ጀምሮ መምህር ንብረ ኢየሱስ የቅዳሴ ምስክር ደብረ ዓባይም የምስክር ቦታ ለመሆን በቁ።

የቅዳሴ ዜማ ወዙ (ለዛው) እንደ ዝማሬና መዋስዕት ለየት ያለና ረዘም ያለ ቢሆንም ምልክቱ እንደ ድጓው ነው።

ቅዱስ ያሬድ በዜማ የደረሳቸው የኢትዮጵያ ቅዳሴዎች 14 ናቸው። እነዚህም፦

፩ኛ. ቅዳሴ ሐዋርያት
፪ና. ቅዳሴ እግዚእ
፫ኛ. ቅዳሴ ዮሐንስ ወልደ ነጎድጓድ
፬ኛ. ቅዳሴ ሕርያቆስ (ቅዳሴ ማርያም)
፭ኛ. ቅዳሴ ሠለስቱ ምዕት
፮ኛ. ቅዳሴ አትናቴዎስ
፯ኛ. ቅዳሴ ባስልዮስ
፰ኛ. ቅዳሴ ጎርጎርዮስ እኅወ ባስልዮስ
፱ኛ. ቅዳሴ ኤጲፋንዮስ
፲ኛ. ቅዳሴ ዮሐንስ አፈወርቅ
፲፩ኛ. ቅዳሴ ቄርሎስ
፲፪ኛ. ቅዳሴ ዲዮስቆሮስ
፲፫ኛ. ቅዳሴ ያዕቆብ ዘሥሩግ
፲፬ኛ. ቀዳሴ ጎርጎርዮስ ዘአርማንያ ናቸው።

ከነዚህ ፍሬ ቅዳሴያት ሌላ ከፍሬ ቅዳሴ በፊት የሚጸለዩ፦

፩ኛ. ሥርዓተ ቅዳሴ
፪ኛ. ኪዳን
፫ኛ. ሊጦን
፬ኛ. መስተብቊዕ
፭ኛ. ዘይነግሥ

የተባሉ በዜማ የሚጸለዩ ድርሰቶች ሁሉ ዜማቸው የተደረሰው በቅዱስ ያሬድ ነው። እነዚሁም ቅዱስ ያሬድ በትምህርት የወለዳቸው አባ ጊዮርጊስ ዘጋስጫ የተባሉት ታላቅ ሊቅ በንባብና በዜማ የደረሱት በሌሊትና በመዓልት የሚጸለይ ሰዓታት የተባለ ድርሰት አለ የዚህም ድርሰት የዜማ ላህይ ለየት ያለ ቢሆንም ምልክቱ እንደ ድጓና እንደ ቅዳሴ ነው።

የቅዱስ ያሬድ የዜማ ዘር (ድርሰት) ምነጮች

ሀ. ብሉይ ኪዳን
ለ. ሐዲስ ኪዳን
ሐ. መጻሕፍተ ሊቃውንት
መ. መጻሕፍተ መነኮሳት
ሰ. ድርሳናትና ሌሎችም ናቸው።

ቅዱስ ያሬድ ዜማውን ሊደርስ የቻለው ከዚህ በላይ የተጠቀሱትን መጻሕፍት መሠረት በማድረግ ንባቡን ለዜማው እንደሚስማማ በማቃናትና መሠረት አሳቡን ሳይለቅ ንባቡ ከነምሥጢሩ በመንፈስ ቅዱስ ተገልጾለት እንጂ በዘፈቀደ ከልቡ አንቅቶ፣ ከአፉ አውጥቶ አልተናገረውም።

አቋቋም

ከቁም ዜማ የተለየ ሆኖ በመቋሚያ በጸናጽልና በከበሮ እግዚአብሔር የሚመሰገንበት የማሕሌት ዜማ ነው። የቤተ ክርስቲያናችን የማኅሌት ሥነ ሥርዓት ጥንታዊ ሲሆን የተጀመረው በቅዱስ ያሬድ ነው። ጀማሪውም አሱ ራሱ ነው። እሱ በጸናጽል እና በከበሮ ምሥጋና ለእግዚአብሔር ያቀርብና ማኅሌትም ይቆም እንደ ነበር በታሪክም በሥዕልም ሁል ጊዜ ይገለጻል።

የግዕዝ ቋንቋና ቅኔ

ሀ. የግዕዝ ቋንቋ

ከባቢሎን ግንብ መፍረስ በኋላ አንድ የነበረ ፊደልና ቋንቋ ሲለያይ የሰዎች ቋንቋ በየነገዳቸውና በየስማቸው ተሰይሞዋል። በሀገራችንም ከግዕዝ ቋንቋ በፊት የሳባንና ሳባን የመሳሰሉ ቋንቋዎች እንደ ነበሩ ይታወቃል። ይኸውም በየዋሻውና በየድንጋዩ በየሐውልቱም ላይ ተጽፎ ይገኛል። የግዕዝ ቋንቋ ግን በአብርሃም የልጅ ልጅ በያዕቆብ ዘመን በባብዕል - መንደብ ወደ ኢትዮጵያ የገቡት የሴማውያን (ነገደ ዮቅጥን) ቋንቋ ነው።

ግዕዝ ማለት አንድ ጥንት መጀመሪያ ማለት ነው፤ መጀመሪያነቱም ከካዕብ እስከ ሳብዕ ላሉት ዋየሎች ሲሆን በቋንቋ መጀመሪያነቱ ደግሞ በባቢሎን መበታተን ምክንያት ከተፈጠሩት በብዙ ከፍለ ዓለማት የሚገኘው የሰው ልጅ ከሚጠቀምባቸው ልዩ ልዩ ሴማዊ ቋንቋዎች የተለየ የመጀመሪያ ሰው አዳም ይናገርበት የነበረ ጥንታዊ ቋንቋ በመሆኑ ነው። ሴማውያን ከነገደ ካም ከኩሽ ልጆች እየተጋቡና እየተዋለዱ የኹሽን መንግሥት ወርሰው እነሱ አግአዝያን ተብለው ሀገሪቱንም ብሔረ እግዓዚት አሰኝተው ሲኖሩ ግዕዝ ቋንቋቸው እያበበ እስከ ፲፪ኛው መቶ ክፍለ ዘመን ድረስ ሕዝባዊ ወይም ብሔራዊ ቋንቋ ሆኖ ቆይቷል።

በዚህ ዘመን የአማርኛ ቋንቋ ብቅ ብሎአል፤ ቢሆንም አማርኛ እስከ አሁን ድረስ የሚነጋገሩበት ወይም የዘር መነጋገሪያ ቋንቋ እንጂ በቤተ መንግሥትና በቤተ ክርስቲያን የሥራ ቋንቋ አልነበረም።

ለምሳሌ በቤተ ክርስቲያን የሚጸለይበት፣ እግዚአብሔር የሚመሰገንበት፣ በአጠቃላይ ሥርዓተ አምልኮት የሚፈጸመበት፣ ሁለተኛም በቤተ መንግሥት የሰው ጉዳይ የሚታይበት፣ የሚተችበት፣ የሚፈረድበት፣ የነገሥታቱ ታሪክ የሚመዘገብበት አልነበረም።

ስለዚህ ነው በቤተ ክርስቲያናችን ተጠብቀው ያሉት በውጭ ሀገርም ሳይቀር የሚገኙት የሃይማኖት የሥርዓተ አምልኮት፣ የትምህርትና የታሪክ መጻሕፍታችን በግዕዝ ቋንቋ ተጽፈው የሚገኙት።

አሁን ግዕዝ የቤተ ክርስቲያን የግል ሀብት መስሎ በቤተ ክርስቲያን ብቻ «ይቤ መተርጎም» እየተባለ መጻሕፍተ ብሉያትና መጻሕፍተ ሐዲሳት እንዲሁም መጻሐፍተ ሊቃውንት እየተተረጎሙበት እገዚአብሔር አምላክ እየተመሰገነበት በቤተ ክርስቲያን ውስጥ ይገኛል።

የግዕዝ ቋንቋ በሀገራችን በኢትዮጵያ ጥንታዊ መሆኑ ይታወቃል። በየአደባባዩና በቤተ መንግሥት ሰዎችንና አሳባቸውን በመመዝገብ የሰጠውን የረዥም ዘመን አገልግሎት ቤተ ክርስቲያን ትመሰክርለታለች። ታስታውሰው ማለች። የአገር ውስጥ፣ የውጭ አገር ሊቃውንትም ያረጋግጡለታል።

በመሠረቱ ግዕዝ የተለያዩ ባሕርያት ያሉት በአንድ ቃል ብቻ ብዙ መልእክታት ማስተላለፍ የሚቻልበት ኀብር የሆነ ሰፊ ቋንቋ መሆኑ ግልጽ ነው።

የኢትዮጵያን ታሪክ አጠናለሁ እመረምራለሁ የሚል ማንም ተመራማሪ የአባቶቹን ታሪክ ማጥናትና መመራመር የሚችለው በቅድሚያ የግዕዝ ቋንቋና አገባቡን አጣርቶና አጥንቶ ሲገኝ ነው። በተጨማሪም በግዕዝ ቋንቋችን ውስጥ ለባህላችንና ለታሪካችን እድገት ለአሁኑ የግምባታ ሒደታችንና ለእውቀታችን መለኪያ የሚሆኑ ብዙ ቃላት አሉ። ቃላቱን እየመረመሩ በየሚጠቀሙበት ሐረግ እያስገቡ መጠቀም የቃላትን ብድር ፍለጋ ወደ ውጭ ከመሰደድ ያድናል ራስን በራስ ያሰተምራል፣ ያኮራል።

የኢትዮጵያ ኣርቶዶክስ ተዋሕዶ ቤተ ክርስቲያን ዜማን ካስተማረች በኋላ ይህን የግእዝ ቋንቋ ትምህርት ከነቅኔው ታስተምራለች። የግዕዝ ትምህርት መጀመሪያው ግሥ ይባላል ተማሪው ቅኔን ከመቁጠሩ በፊት ግሥ መግሠሥንና ማውረድን ያጠናል።

ለ. ቅኔ

ቅኔ ማለት መገዛት አገልግሎት ነው። ለምሳሌ ቅኔ ደብተራ ቅኔ ማኅሌት እንዲሉ ከዚህም ጋር በቅኔ ሙሾ ግጥም ቅንቀና የፍትሐት የልቅሶ ዜማ እንዲሁም የምስጋና ግጥም መግጠም ይቻላል።

የጥንት ሰዎች በተለይ ዕብራውያን በቅኔ ግጥም እየገጠሙ፣ ማለት ቅኔ እየተቀኙ አምላካቸውን ያመሰግኑ ነበር። በተለይም ነቢዩ ዳዊት ራሱ ግጥም እየገጠመ ፈጣሪውን ከማመስገኑ በላይ ሌላውም ሰው በቅኔ እገዚአበሔርን እንዲያመሰግን ሲያዝዝ «ተቀኙዩ ለእግዚአብሔር በፍርሐት» በማለት ዘምሯል፣ ሌላውንም አዝሏል። በኋላም ኢትዮጵያዊው ሊቅ የዜማና የቅኔ ደራሲ ቅዱስ ያሬድ ተቀኙዩ ለእግዚአበሔር በፍርሐት ሲል ዘምሯል።

የቅኔው ደራሲ ቅዱስ ያሬድ እንደ ሆነ ቢታወቅም ከአሥራ አራተኛው ምእት ዓመት ጀምሮ በየጊዜው የተነሡት እነ ሐዊራ፣ መንከሪ፣ እስክንድራ፣ እስካንድራ

አቢዳራ ደቀ እስጢፋተዋነይ ዮሐንስ ገብላዊ የመሳሰሉት ሊቃውንት ሰምና ወረቅን፣ ኀብርን ውስጠ ወይራን አንጻርን ምጸትን ልዩ ልዩ ዓይነት ኅዳናን የመሳሰሉ ምሥጢራውያን ምሳሌዎችና የምሥጢር ጥልቀትንና ምጥቀትን በመፈልሰፍ አስፋፍተውታል፡፡

ቅኔ በግጥሙ በምሥጢሩ በቃለ አሰካኩ ተወዳጅነት ስላለው ብዙ ኢትዮጵያውያን ይማሩታል፡፡ ኢትዩጵያውያን ነገሥታት ሳይቀሩ እስከ ቀዳማዊ ኃይለ ሥላሴ ድረስ ይማሩት እንደ ነበር ይታወቃል፡፡

ኪነ ጥበባት በኢትዮጵያ

ኪነ ጥበባት በኢትዮጵያ በምንልበት ጊዜ የቅርጻ ቅርጽን የሥዕላ ሥዕልንና የመሳሰሉትን የፈጠራ ውጤቶች ያጠቃልላል፡፡

የኢተዮጵያ ሊቃውንት የቅርጻ ቀርጽም ሆነ የአሳሳል ስልት እጅግ የተወደደና ከዘመን ወደ ዘመን እየተሻሻለ የመጣ ጥበብ ስለ ሆነ የኢተዮጵያን ሕዝብ ዕድገትና የሀገሪቱን ጥንታዊነት ከሚገልጡት ጥበባት ጥቂቶችን ከዚህ በታች በአጭሩ ለመግለጥ እንሞክራለን፡፡

ሀ. የውቅር አብያተ ክርስቲያናት

ቀደም ባሉት ዓመታት ሊቃውንቱ በዙሪያቸው ከሚገኙት የዓለት ተራራዎችና ኮረብታዎች ፈልፍለው ሕንጻዎችን በማውጣት በኪነ ጥበብ የተራቀቁና የተሳካላቸው የድንጋይ ጠራቢዎችና ጠቢባን ነበሩ፤ የፈጠራቸው ውጤቶች የሆኑት ቅርሶችና ከአንድ ወጥ ድንጋይ ያነጹዋቸው ሐውልቶች የገነቡዋቸው ቤተ መቅደሶችና አብያተ ክርስቲያናት የሚመለከታቸውን የሰው አእምሮ በአድናቆት ይመስጣሉ፡፡

ከሥራዎቻቸው አብዛኛዎቹ ከ፪ሺ ዓመታት በፊት የተሠሩ መሆናቸው ሲታሰብ ከአድናቆትም በላይ አልፈው ተርፈው የሰውን አእምሮ በአንክሮ ውቅያኖስ ውስጥ ይከታሉ፡፡ በኢትዮጵያችን ውስጥ በመቶዎች የሚቆጠሩ ከድንጋይ ፍልፍል የተሠሩ ቤተ መቅደሶችና አብያተ ክርስቲያናት ይገኛሉ፡፡ ለምሳሌ ያህል በትግራይና በወሎ እንዲሁም በሸዋና በጎንደር በጎጃም የሚገኙትን ፍልፍል አብያተ ክርስቲያናት እንደ ምሳሌ መጥቀስ ይቻላል፡፡

ለ. ቅርጻ ቅርጽ

ከላይ የተጠቀሱት የውቅር አብያተ ክርስቲያናት የሥርዓተ አምልኮት መፈጸሚያ በሆኑት ልዩ ልዩ መስቀሎችና ለዓይን በሚማርኩ ልዩ ልዩ ጌጣጌጦች የተጌጡና በቅርጽ የተዋቡ ናቸው፡፡ ይህንንም ለመረዳት የኢትዮጵያ መስቀሎች (ኢትዮጵያን ክሮስስ) የሚባለውን መጸሐፍ አንብቦ መረዳትና ማየት ይበጃል፡፡ ከዚህም ሌላ በቤተ ክርስቲያን ሕይወት ውስጥ ዕለት ተዕለት አያሌ ቅርጻ ቅርሶች ይገኛሉ፡፡

ሐ. ሥዕል

ብዙዎቹ አብያተ ክርስቲያናት በግርግዳቸው በጣራቸው በአምደቻቸው በየመስኮቶቻቸውና በየበሮቻቸው በጌታ፣ በእመቤታች፣ በቅዱሳን መላእክት በነቢያት በሐዋርያት በጻድቃንና በሰማዕታት ሥዕሎች የተዋቡና ያሸበረቁ ናቸው። ይህም የሚሆንበት ምክንያት የጌታም ሆነ የእመቤታችን እንዲሁም የቅዱሳን መላእክትም ሆነ የጻድቃንና የሰማዕታትም ሥዕላቸው በየቤተ ክርስቲያኑ መሣሉ ለሰው ልጅ የተደረገውን ደኅንነትና ትድግና እንዲሁም ሥራቸውንና ቅድስናቸውን አጉልቶ ለማሳየት በሥዕላቸው ለመማጠንና ምዕመናንን በሥዕል ለማስተማር ነው።

ከዚህ ጋር ሊቃውንቱ ቅዱሳት መጻሐፍትን በሚጽፉበት ጊዜ በየመጻሕፍታቸው አርእስትና ማዕከል ወደር የማይገኝላቸውን የተለያዩ ሐረጎችንና ሥዕሎችን ይሥላሉ። ይህ የሥዕልና የሐረግ ጥበብ ከሥነ ጽሕፈት ጥበብ ጋር ተዳምሮ የኢተዮጵያን ቤተ ክርስቲያን ጥንታዊነት የሊቃውንቱን የፈጠራ ችሎታና የኅብረተ ሰቡን በሊቃውንቱ መገልገል አጉልቶ የሚያሳይ የጥበብ ጥበብ መሆኑን መገመት አያዳግትም።

ጥንታውያን የኢትዮጵያ ቤተ ክርስቲያን ሠዓሊዎች የጌታችንና የእመቤታችንን፣ የጻድቃንና የሰማዕታትን ወዘተ... ሥዕል ሥርዓተ አምልኮውን ደስታውንና ኀዘኑን ጀግንነቱንና ድል አድራጊነቱን ሥልጣኔውንና አገር ወዳድነቱን ጉስቁልናውንና እድገቱን አጉልተው ይሥሉና ለታሪክም ያቆዩት እንደ ነበር ሥራቸው በዓይን የሚታይ በእጅ የሚዳሰስ ሕያው ማስረጃ ነው።

ይህም ጥበብ ዘመናትን ያስቆጠረ ከመሆኑም በላይ በዘመናችንም ከአለፈው በተሻለ መልኩ እየተስፋፋና በመሠራትም ላይ የሚገኝ ነው «አባት ያቆየው ለልጅ ይበጀው» እንዲሉ የጥንት አባቶቻችን ያቆዩት የዜማና የቅኔ የሥነ ጽሕፈት፣ የቅርጻ ቅርጽና የሥዕል ጥበብ በዘመናችንም በስፋትና በጥልቀት በቤተ ክርስቲያኒቱ ትምህርቱ እየተሰጠ ስለሆነ የዕውቀት ባለቤትና የጥበብ መገኛ የሆነውን እግዚአብሔርን እናመሰግናለን።

ወስብሐት ለእግዚአበሔር

ምንጮች

ሰማንያ አሐዱ ቅዱሳት መጻሕፍት

፩ መዝገበ ቃላት - የአለቃ ኪዳነ ወልድ ክፍሌ

፪ የኢትዮጵያ ጥንያዊ ትምህርት - የሊቀ ሥልጣናት አባ ሀ/ማርያም

፫ ያሬድና ዜማው - የሉቀ ካህናት ጥዑመ ልሳን ካሣ

፬ የኢትዮጵያ ታሪክ ኑበያ አክሱም - የተክለ ጻድቅ መኩሪያ

፭ የኢትዮጵያ ሥልጣኔ የአቶ በላይ ግደይ

፮ የኢ/ኦር/ተ/ቤ/ክርስቲያን ሥነ ጽሑፍ ለኢ/ሕዝብ ዕድገት ያስገኘው አስተዋጽኦ
የሊ/ካ/ብርሃኑ ገ/አማኑኤል (የእጅ ጽሑፍ)